

Müjdə ver, ikrah oyatma. Asanlaşdır, çətinləşdirmə.

Kitabın sahibi: _____

Oxu tarixi: _____

İDRAK PROBLEMİ

MÜRTƏZA MÜTƏHHƏRİ

Fars dilinden tərçümə:

Emin İmanlı

Tercüməçi: Emin İMANLI
Redaktor: Zülfü XƏLİLOV
Korrektor: Turac ELДАРQIZI
Bədii və texniki tərtibat: İsmayıl SÜLEYMANLI
Üz qabığının dizaynı: Azər ƏSGƏRZADƏ

مرتضى مطهري
مسئله شناخت

Mürtəza Mütəhhəri
İDRAK PROBLEMİ

Bakı, "İrşad" Nəşriyyatı – 2020, 232 səh.

© Sədra Nəşriyyatı / 1988

© Parlaq İmzalar / 2020

Kitabın bütün hüquqları qorunur. İcazəsiz olaraq hər hansı vasitə ilə nəşri və yayımlanması qadağandır.

DQİDK-nin 08.05.2019 tarixli DK-427/Ş
sayılı məktubu ilə nəşrinə razılıq verilmişdir.

İrşad Nəşriyyatı | 2
Mürtəza Mütəhhəri | 2

İRŞAD – Parlaq İmzalar MMC-yə məxsus markadır.

www.parlaqimzalar.az
irshad@parlaqimzalar.az
facebook.com/irshadkitab
instagram.com/irshadkitab
0559697259 / 0559897259

Mətbəə: "Nurlar" NPM
Çap tarixi: 17.04.2020
Sifariş: 001(07)/20

Mündəricat

Ön Söz _____ 11

I FƏSİL

Bilik əldə etməyin mümkünlüyü _____ 21

İdeologiya ilə dünyagörüşünün əlaqəsi _____ 22

Dünyagörüşlərinin fərqli olmasının səbəbi _____ 24

Bilik probleminin önəmi və qədimliyi _____ 25

Bilik əldə etməyin mümkünlüyü _____ 26

Pirron və bilik əldə etməyin mümkünlüyü _____ 26

Qəzalinin şəkki _____ 27

Dekart və bilik problemi _____ 29

Pirronun şübhəsinə cavab _____ 30

Tarixin ən ziyanverici təhrifi _____ 33

Quran və Adəmin macərası _____ 35

Quranın biliyə çağırışı _____ 38

II FƏSİL

Bilik vasitələri _____ 45

Hiss – biliyin gərəkli vasitəsi _____ 46

Dərkedici qüvvənin bilik əldə etməkdə rolu _____ 48

Quranın bilik vasitələri ilə bağlı görüşü _____ 50

Quranda “şükür” sözü _____ 53

Qəlb vasitəsi – nəfsin saflaşdırılması _____	58
Mövlananın təmsili _____	59

III FƏSİL

Bilik qaynaqları _____	69
Təbiət – bir bilik qaynağı kimi _____	70
Ağıl və qəlb – biliyin digər iki qaynağı kimi _____	73
Quranın qəlb qaynağı ilə bağlı görüşü _____	74
Daxili və xarici cihadın vəhdət nümunəsi _____	78
Quran və introversiya ilə ekstraversiyanın vəhdəti _____	79
İmam Əlinin ariflə bağlı təsviri _____	81
Tarix – biliyin digər qaynağı kimi _____	83
Quranda tarix fəlsəfəsi _____	85

IV FƏSİL

Biliyin mərhələləri _____	91
Biliyin birmərhələli olmasına əsaslanan yanaşmalar _____	91
İrfani biliyin mexanizmi _____	93
Kant və Hegelin yanaşmaları _____	95
Spenserin yanaşması _____	97
Dialektik materializmin ardıcılarının yanaşması _____	99
İslam filosoflarına görə, biliyin mərhələləri _____	102
Hissi bilik və onun xüsusiyyətləri _____	103
Əqli bilik və onun radiusu _____	106

V FƏSİL

Hissi biliyin ümumiləşdirilməsi mexanizmi _____	115
Hissi biliyin məntiqi biliyə çevrilməsi _____	115

Marksizmin yanaşması	
və onun idealizmlə nəticələnməsi _____	117
Rasselin görüşü _____	122
İbn Sina və Tusinin görüşü _____	123
Felisyen Şaleyin görüşü _____	125

VI FƏSİL

Əlamətli bilik _____	131
Zehnin güzgüyə bənzədilməsi _____	132
Təəssübkeşlik – bilik yolunda bir sədd kimi _____	133
Güzgü və zehnin fərqləri _____	137
1. Mənalı əksətdirmə _____	137
2. Xətətapma _____	137
3. Özünüdərk _____	138
4. Ümumiləşdirmə _____	139
5. Dərinləşdirmə _____	139
Əlamətli bilik _____	140

VII FƏSİL

Şüuraltı və əlamətli bilik _____	149
Şüuraltının iki xüsusiyyəti _____	150
Quran və “Kumeyl” duasında insan ruhunun gizli tərəfləri _____	151
Froydun nəzəriyyəsi _____	153
Yunqun nəzəriyyəsi _____	155
Təlqin məsələsi _____	156
Şüuraltı və ruhun isbatı _____	157
Şüuraltının kəşfi və əlamətli bilik _____	158
İbrahimin biliyi ilə psixanalitiklərin biliyinin müqayisəsi _____	160

VIII FƏSİL

Doğru bilik _____	165
Qədim filosoflara görə, doğruluğun tərifı və bu tərifə olunan iradlar _____	166
Doğruluğun digər tərifləri _____	169
Fərdi və ümumi nəsnələrdə həqiqət ilə faydalılığın əlaqəsi _____	171
Ümumi nəsnələrdə həqiqət ilə faydalılığın ayrılmazlığı haqda Quranın görüşü _____	172
Doğruluğun üçüncü tərifı _____	173
Dördüncü tərif _____	176
İslam filosoflarına atılan böhtan _____	179
Praktika biliyin açarıdır, yoxsa meyarı? _____	180

IX FƏSİL

Doğruluğun təriflərinin araşdırılması – praqmatizm məntiqi _____	185
“İcma” ilə Oqüst Kontun yanaşması arasındakı oxşar cəhət _____	186
Oqüst Kontun yanaşmasının tənqidi _____	188
Doğruluğun nisbilyi yanaşmasının tənqidi _____	190
Bu səhvin qaynağı _____	191
Biliyin tərifı ilə biliyin meyarı arasındakı fərq _____	193
Özmeyarlı bilik _____	194
Aristotel məntiqinin təcrübə ilə bağlı görüşü _____	196
Yeni məntiqə görə biliyin meyarı _____	198
Praqmatizm məntiqinin dini incanclara təsiri _____	199
Praqmatizm məntiqinə olunan iradlar _____	201
Üçüncü irad _____	203

Praqmatizm məntiqi ilə bağlı Rasselin sözü _____	205
Başqa iki örnək _____	206

X FƏSİL

Praqmatizm məntiqinə olunan iradlar _____	211
Praqmatizm məntiqinə olunan iradların xülasəsi _____	211
İkinci irad _____	213
Üçüncü irad _____	214
“Nəhcül-bəlağə”də “praktikada uğur” _____	215
Xristianlığın inkişafı onun doğru olduğuna dəlildirmi? _____	217
Praqmatizm və utilitarizm cərəyanı _____	220
Praktika biliyin yeganə açarıdır mı? _____	224
Fitri insan və formalaşmış insan _____	227

Ön Söz

Əsrlər boyu dünyada öz fikir və düşüncəsi ilə bəşəriyyətə misilsiz xidmətlər etmiş bir çox mütəfəkkirlər yaşayıb-yaratmışlar. İnsanlıq bu şəxslərə çox şey borcludur. Məhz bu elm fədailərinin sayəsində insani dəyərlər inkişaf etmiş, düşüncələr işıqlanmış, qaranlıqlar aydınlığa qovuşmuşdur.

Görkəmli İslam alimi, filosof Mürtəza Mütəhhəri də bu mütəfəkkirlər sırasında öz xüsusi yeri olan şəxsiyyətlərdəndir. O, ömrünü cəmiyyətin islahına, müasir dövrdə meydana çıxan və dəyərləri təhdid edən şübhələrə cavab tapmağa həsr etmişdir. Buna görə də Mütəhhəri dövrünün gəncləri, ziyalıları, ümumiyyətlə, bir islahatçı alim olaraq kütlə tərəfindən sevilmiş, sağlığında böyük İslam alimi kimi şöhrət qazanmışdır.

* * *

Mürtəza Mütəhhəri 1919-cu il fevralın 2-də Xorasan mahalının Fəriman şəhərində alim və inanlı bir ailədə dünyaya gəlib.

Mütəhhəri uşaqlıq dövrünü məktəbdə ibtidai təhsil almaqla və Quran öyrənməklə keçirib.

O, 1931-ci ildə Məşhəd şəhərinin mədrəsələrində şəriət dərslərini öyrənməyə başlayır.

1937-ci ildə dərslərini davam etdirmək üçün Qum şəhərinə gedir. Orda 15 il qalır və dövrünün ən məşhur filosoflarından olan azərbaycanlı alim Məhəmmədhüseyn Təbatəbai kimi görkəmli şəxsiyyətlərdən dərs alaraq İslam elmləri və digər sahələrdə yüksək dərəcələrə çatır. O cümlədən İslam fəlsəfəsi, fiqh və üsul, sosiologiya, psixologiya, tarix, təfsir, İslam sxolastikası və başqa sahələr üzrə böyük nailiyyətlər əldə edir.

1952-ci ildə Tehrana köçən alim elə o zamandan elmi tədqiqat işlərinə başlayır. Həmin dövrdə müəllimi Məhəmmədhüseyn Təbatəbainin qələmə aldığı *“Fəlsəfə prinsipləri və realizm metodu”* kitabına giriş yazır və 5 cildə şərh edir. O bu işi 1953-cü ildə sona çatdırır.

1955-ci ildən başlayaraq “Tələbə İslam Cəmiyyəti”ndə yeni və fərqli yanaşmalarla Quran təfsiri dərsləri deyir və eyni ildə Tehran universitetinin “İlahiyyat Elmləri və İslam Maarifi İnstitutu”nda müəllimlik fəaliyyətinə başlayır və burada təlim-tədris işini iyirmi il (1976-cı ilə kimi) davam etdirir.

Tehran ziyalıları və gəncləri ilə mütəmadi ünsiyyətdə olan Mütəhhəri Tehrandə olduğu müddətdə müxtəlif konfranslarda, tədbirlərdə çıxış edərək İslam dininə qarşı yönəlmiş iradlara, şübhələrə cavab verir, məsələlərə yeni baxış gətirir. Beləliklə, get-gedə Mütəhhəri ziyalı kütlənin sevimlisinə çevrilir, müxtəlif konfranslara dəvətlər alır, artıq çıxışları Tehranla məhdudlaşmır; digər şəhərlərdə də müxtəlif tədbirlərdə iştirak edir.

1959-cu ildə Mütəhhəri “Həkimlərin İslam Cəmiyyəti”nə spiker kimi dəvət olunur və orada o günə kimi müzakirə olunmayan “İslam və zamanın ehtiyacları”, “Teizm” mövzusu kimi bir çox elmi əhəmiyyətli çıxışlar edir.

1967-ci ildə o dövrün elmi müzakirə ocağı sayılan İrşad İslam Mədəniyyət Mərkəzini təsis edilərkən Mütəhhəri oranın əsas üzvlərindən biri olur. İrşadda Mütəhhəri ilə yanaşı, Dr. Əli Şəriəti kimi dövrün digər ziyalıları da çıxış etməyə başlayır.

Bir neçə il sonra İrşad İslam Mədəniyyət Mərkəzindən ayrılrsa da, fəaliyyətini, çıxışlarını müxtəlif yerlərdə davam etdirir. Elmi-ictimai fəaliyyəti ilə yanaşı, dövrün aktual problemlərini ələ alan əsərlər üzərində də işləyir.

Daim cəmiyyətdəki nöqsanların islahı fikrində olan yorulmaz alim 1979-cu ilin may ayının 2-də sui-qəsd nəticəsində başından aldığı güllə yarası ilə şəhid edildi.

* * *

Mürtəza Mütəhhəri öz dövrünün problemlərini lazımınca başa düşüb araşdırmağı bacaran və eyni zamanda bütün varlığı ilə İslam dininə bağlı olan bir mütəfəkkir alim olmuşdur. Onun varlığında cəmləşən bu iki xüsusiyyət ona yaşadığı dünyanı dərk etmək, onda baş verən elmi-ictimai dəyişiklikləri vaxtında müşahidə edərək mövcud problemlərlə, ehtiyaclarla tanış olmaq və onların həlli yolunda var qüvvəsi ilə çalışmaq imkanı verirdi.

Mütəhhəri öz zəmanəsini dərindən tədqiq edərək onu lazımınca tanımağa çalışırdı. O bu barədə özünün “Gənc nəslin yönləndirilməsi” adlı məqaləsində yazır:

“Biz hazırda çox mühüm bir sual qarşısında dayanmışıq. Yaşadığımız dövrdən, onda baş verən mühüm dəyişikliklərdən xəbərsizik. Bəzən haqqında əvvəlcədən lazımı qədər tədqiqatlar aparmadığımız mövzularla rastlaşırıq...”

Mütəhhəri bu məsələyə həddindən artıq diqqət yetirmiş, dövrünün problemlərini vaxtında və hətta bəzən vaxtından da qabaq analiz etməyi bacarmış və İslam dini baxımından bu məsələnin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu dərk etmişdir. O, yüksək istedadı sayəsində İslam dininin sosioloji məsələlərinin öyrənilməsinin həddən artıq əhəmiyyətli olmasını başa düşmüşdür.

O bildirdi ki, müasir dövrün şübhələrinə keçmiş dövrlərin klassik izahları ilə cavab vermək mümkün deyil. Mütəhhəri “Dini mədrəsələrin müasir vəzifələri” adlı məqaləsində yazır:

“Əgər biz müasir dövrü səksən il bundan qabaqkı dövrlə müqayisə etsək, o dövrdə yaşayan cəmiyyətin bir növ qapalı cəmiyyət olduğunun şahidi olarıq. Həmin cəmiyyətdə ideoloji məsələlərin və ictimai anlayışların hamısı kənar yerlərdən deyil, dini mədrəsələr və ruhanilər tərəfindən verilir. O dövrdə, demək olar ki, yad fikirlərin xalq arasında yayılması mümkün deyildi...”

Artıq müasir dövrdə həmin tarazlıq pozulmuşdur və biz mütəmən olaraq ibtidai-orta məktəblərdə, ali təhsil ocaqlarında, kütləvi informasiya vasitələrində, iclas və konfranslarda minlərlə yeni fikirlərin yayılmasının şahidi olururuq”.

Məhz bu yeni fikirlər yeni ictimai təbəqənin formalaşmasına səbəb olurdu. Mütəhhəri bu ictimai təbəqəni “gənc nəsil” və ya “gənclərin təfəkkürü” adlandırır:

“Gənc nəsil dedikdə məqsəd ancaq cavanlar deyil, təhsil almaq və yeni mədəniyyətlərlə tanışlıq nəticəsində özünəməxsus təfəkkür tərzinə sahib olan müxtəlif yaşlı şəxslərdir. Başqa sözlə desək, burada hər hansı bir təfəkkür təzi nəticəsində müəyyən şəkildə formalaşmış bir ictimai təbəqə nəzərdə tutulur”.

Yeni ictimai təbəqənin ən böyük xüsusiyyətlərindən biri, onların öz dini etiqadlarına şübhə ilə yanaşmaları olmuşdur. O, gənc nəslin bu vəziyyətini belə təsvir edir:

“Yaşadığımız dövr, dini və etiqadi baxımdan hamı üçün, xüsusilə gənc nəsil üçün iztirab, böhran və çaşqınlıq əsridir. Dövrşərait bir sıra problemlər yaratmış, unudulmuş köhnə sualları bir daha ortaya atmışdır”.

Alim müasir dövrdə üzə çıxan şübhələrin anlayışla qarşılmalı olduğunu, “şübhə”lərin “yəqin” üçün giriş funksiyası daşdığıını bildirmişdir:

“Görəsən, biz bu şəkk və tərəddüdlər burulğanından, şübhə və suallar hücumundan narahat olaraq təəssüflənməliyikmi? Mənim fikrimcə, bu barədə nigaran olmağa heç bir əsas yoxdur. Şübhə yəqinin, sual vüsəlin, iztirab isə rahatlıq və asayişin müqəddiməsidir”.

Mütəhhəri digər yerdə bu kimi şübhələri özünəməxsus bir terminlə *“müqəddəs şübhə”* adlandırmışdır.

Alim, eyni zamanda sualları, şübhələri eşitmək istəməyən, dövrün tələbləri haqqında düşünməyən mühafizəkar təbəqəni də tənqid edərək yazır:

“Bu barədə təəssüf doğuran məsələ, şəkk-in insanı araşdırma və tədqiqat aparmağa sövq etməməsi və ya ictimai şəkk-şübhələrin bəzi insanları cavab axtarıb tapmağa vadar edə bilməməsidir”.

Mütəhhərinin qarşısında müxtəlif fikirlərin təsiri nəticəsində formalaşmaqda olan, beyini suallarla, şübhələrlə dolu gənc bir nəsil dayanırdı. O alim üzərinə düşən vəzifəni, bu nəslə şübhələrdən uzaqlaşdırıb yəqinə çatdırmaqda görmüş və bu işi həyata keçirmək üçün məhz qələmini işə salmışdır. Özü bu barədə yazır:

“Əlimə qələm alaraq kitab və ya məqalə yazmağa başladığım son iyirmi ildə, bütün yazılarımda düşündüyüm yeganə şey yaşadığımız əsrdə islami məsələlər barəsində yaranmış sual və şübhələri həll etmək olub. Yazılarımda bəzisi fəlsəfi, bəzisi ictimai, bəzisi əxlaqi, bəzisi isə fiqhi və ya tarixidir. Həmin yazıların mövzuları bir-birindən tamamilə fərqli olsalar da, onların hamısının ümumi hədəfi yalnız və yalnız bir şey olub”.

Mütəhhəri azsaylı alimlərdən idi ki, dövrünün tələbini, aktual olan məsələləri bilirdi və ömrünü bu yolda xərcləyirdi. Mütəhhəri bilirdi ki, səmavi dində cavabsız suallar yoxdur. Cavabsız qalan sualların, İslamın yanlış tanınmasının səbəbi məhz bu dinin himayəçisi olduqlarını iddia edən məsuliyyətsiz şəxslərdir:

“On dörd əsrdən artıq vaxt keçməsinə baxmayaraq, müqəddəs İslam dini hələ də tanınmaz qalmış bir dindir. Bu dinin həqiqətləri uzun müddət xalq arasında təhrif olunmuş formalarda əks olunub. Bəzi şəxslərin dindən qaçmasının əsas səbəbi də bu ad altında aparılmış səhv təlimlərdir. Bu müqəddəs dinə ha-

zırda da ən çox zərbə vuranlar zahirdə onu himayə etmək istəyən iddiaçılardır. Bir tərəfdən imperialist qüvvələrin gizli və aşkar vasitələrlə hücumu, digər tərəfdən də əsrin İslamı himayə etmək istəyən iddiaçılarının məsuliyyətsizlikləri bu dinin müxtəlif sahələrdə ideoloji hücumlara məruz qalmasına səbəb olub. Buna görə də mən öz bacarığım çərçivəsində bu sahədə əlimdən gələni etmək fikrindəyəm”.

“...Öz istedad və qabiliyyətim çərçivəsində islami məsələlər barəsindəki problemləri həll etməyə, həqiqətləri olduğu kimi açıqlamağa və əgər əməli azğınlıqların qarşısını ala bilmirəmsə də, heç olmasa fikri və ideoloji azğınlıqlarla mübarizə aparmağa, xüsusilə İslam düşmənlərinin əllərində bəhanə olan məsələlərin aydınlaşdırılmasına çalışmışam”.

Doğrudan da, o bu yolda əlindən gələni əsirgəmədi, gecəsini gündüzünə qataraq çalışdı və ömrünü bu yolda fəda etdi. Bununla da, Mütəhhəri böyük bir mütəfəkkir kimi tarixə öz parlaq imzasını qoydu.

* * *

Mürtəza Mütəhhərinin vəfatından sonra alimin dəyərlı çıxışları onun varisləri tərəfindən (“Sədra” Nəşriyyatı) kağız üzərinə köçürülərək kitab formasına salınmağa başlandı. 30 ildən artıq aparılan işlər nəticəsində alimin bənzərsiz kitabları ərsəyə gəldi. Demək olar ki, hazırda bu işlər yekunlaşmaq üzrədir. Çıxışlardan hazırlanan və alimin öz sağılığında yazdığı kitabların məcmusu təxminən 60 adda kitabın meydana çıxmasına səbəb oldu. Bu kitabların bəzisinin çoxcildli olduğunu nəzərə alsaq, alimin külliyyatı 100 cildi keçir.

Bu kitabların əksər hissəsi şifahi nitqin məhsulu olduğuna, həmçinin keyfiyyətsiz lent yazlarından köçürülməsinə görə əsərlərdə səthi pərakəndəlik nəzərə çarpsa da, bu kitablar alimin fitri istedadı və fəvqəladə yaradıcılığı sayəsində kifayət qədər məntiqi və bir-birinə bağılı mövzuları əks etdirir.

O mütəfəkkir şəxsiyyət sağlığında yaşadığı ölkədə, onu dinləyə bilənlər tərəfindən, həmçinin azsaylı çap olunmuş əsərlərinin oxucuları tərəfindən tanınırdısa, ölümündən sonra çıxışlarının kitab halına salınması və bu kitabların müxtəlif dünya dillərinə tərcümə olunması nəticəsində artıq Mütəhhəri müsəlman dünyasında tanınmağa başladı.

Ölkəmizdə də müstəqillik illərindən sonra həvəskar şəkildə olsa da, Mütəhhəridən azsaylı kitablar dilimizə tərcümə olunmağa başladı. İnancsız Sovet quruluşundan çıxan, elmi ateizmlə ünsiyyətdə olmuş beyinləri şübhələrlə dolu olan gəncliyə Mütəhhəridən yaxşı kim cavab verə bilərdi?! Tərcümələrin keyfiyyətsiz olmasına baxmayaraq, Mütəhhərinin kitabları acgözlüklə mütaliə edilirdi.

Nəzərimizcə, bir cəmiyyətdə ağıla əsaslanan, xurafatdan uzaq inancın formalaşması üçün Mütəhhərinin əsərləri əvəz olunmazdır. Məhz bu kimi səbəblərdən Mütəhhərinin varislərinin icazəsi əsasında Mürtəza Mütəhhərinin əsərlərinin silsiləvi nəşrinə başlandıq. Kitabların tərcümə və redaktə işləri peşəkar kollektiv tərəfindən aparılır. Mütəhhərinin işlətdiyi hər kəlmənin öz yeri olduğunu nəzərə alaraq tərcümə və redaktə zamanı kitablar çox diqqətlə işlənilir. Alimin tərcümə olunan elmi kitabları həmin kitabların mövzusu üzrə mütəxəssis olan şəxslər tərəfindən tərcümə və ya redaktə olunur. Eyni zamanda kitabların tərtibatına, çap keyfiyyətinə də xüsusi diqqət göstərilir.

Görülən bu işlər nəticəsində Mütəhhəri oxucularının keyfiyyətsiz tərcümə və çaplardan çəkdikləri əziyyətlərə son qoyulmaqla yanaşı, oxucular alimin əsərlərini sistemli şəkildə əldə etmək rahatlığına da sahib olacaqlar.

* * *

Qarşınızdakı kitab Mütəhhərinin 1977-ci ildə yüzlərlə tələbənin iştirakı ilə “Tövhid” dərnəyində baş tutan “İdrak problemi” adı altında etdiyi 10 çıxışın kağıza köçürülmüş variantıdır.

İdrak problemi

Mütəhhəri bu kitabda müasir fəlsəfədə xüsusi yeri olan epistemologiya mövzusunda söhbət açır. O göstərir ki, ideologiya dünyagörüşündən, dünyagörüşü isə epistemologiyadan qaynaqlanır.

Epistemologiyada biliyin mahiyyətindən, əhatə dairəsindən və qaynağından bəhs olunur. Bu üç mövzuya verilən cavablardan asılı olaraq, dünyagörüşü formalaşır və bu da fərqli ideologiyaların yaranması ilə nəticələnir.

Kitabda bilik əldə etməyin mümkün olub-olmamasından, bilik vasitələrindən, bilik qaynaqlarından, bilik dərəcələrindən, biliyin tərfi və meyarı kimi problemlərdən danışılır.

"İrşad" Nəşriyyatı

I FƏSİL

Bilik əldə etməyin mümkünlüyü

Söhbətimizin mövzusu Quran baxımından bilik problemdir. Bilik problemi və ya müasir deyimlə desək, “idrak nəzəriyyəsi” bu gün olduqca aktual mövzudur. Hazırda bilik problemi qədər önəmli olan mövzuların sayı çox azdır. Nə üçün? Əvvəla, biz bu mövzunun nə üçün əhəmiyyətli olduğunu izah etməli, daha sonra məsələnin özünə keçid almalıyıq. Bu gün sosial fəlsəfələr, məktəblər, ideologiyalar və “izm”lər olduqca böyük bir əhəmiyyət daşıyır. Bu və ya digər şəkildə təfəkkürə yiyələnərək öz həyatını bir məntiq əsasında qurmaq istəyən hər bir insan məktəb və ideologiyadan dəm vurur. Məktəblər, ideologiyalar və “izm”lər bu gün bir-biri ilə mübarizə aparır. Hər bir məktəb özü üçün havadar axtarır və öz havadarlarının müdafiəsinə qalxır. Düşüncə və inanclar döyüşü həmişə dünyada var olub, ancaq keçmişdə düşüncə və inanclar çox vaxt sırf nəzəri məsələlərlə əlaqədar olduğundan, xüsusi kəsimdən və mütəxəssislərdən o taya keçmirdi. Lakin bu gün sosial fəlsəfələr meydana ayaq açdığına görə

inancların döyüş bazarı, yəni məktəblər, ideologiyalar və “izm”lərin döyüşü daha da qızğındır.

İdeologiya ilə dünyagörüşünün əlaqəsi

Nə üçün ideologiyalar bir-birindən fərqlənir? Nə üçün bir fərd və ya qrup hansısa ideologiyanı, digər fərd və ya qrup isə başqa ideologiyanı müdafiə edir? Əgər hər hansı bir ideologiyaya inanan şəxsdən “Nə üçün sən o ideologiyanın deyil, məhz bu ideologiyanın ardıcılısan?” – deyə soruşsanız, onun dərhal başqa bir məsələni önə çəkəcəyini görəcəksiniz. Bu, dünyagörüşü məsələsidir. İdeologiyalar və məktəblər dünyagörüşlərinin məhsuludur. İdeologiyaların dayaq nöqtəsi isə dünyagörüşləridir. Dünyagörüşü isə bir insanın varlıq, kainat, insan, cəmiyyət və tarix ilə bağlı sahib olduğu baxış, təfsir və təhlil növüdür.

Fərd və qrupların dünyagörüşləri fərqlidir, yəni bir qrup kainatı bir cür, digər bir qrup isə başqa cür təfsir edir. Əgər dünyagörüşü fərqlidirsə, onda ideologiya da fərqlidir, çünki ideologiyanın nəzəri olaraq əsaslandığı təməl və dayaq dünyagörüşüdür, ona görə ki, ideologiya öhdəlikləri müəyyənləşdirən, insanı müəyyən bir hədəfə səsləyən və bu hədəfə nail olmaq üçün yol göstərən məktəb deməkdir. İdeologiya insana necə olmalı, necə yaşamalı və özünü necə formalaşdırmalı olduğunu deyir. Yəni özümüzü və cəmiyyətimizi necə və hansı etalona uyğun düzəltməliyik. İdeologiya bu kimi suallara cavab verməklə insana belə olmalı, belə yaşamalı, özünü və cəmiyyəti belə formalaşdırmalı olduğunu deyir.

Bütün bunlar “nə üçün” sualı doğurur. Sən “Belə olmalısən” deyirsən. Amma nə üçün belə olmalı və elə ol-

mamalıyam? Sən “Belə yaşamalısən” deyirsən. Amma nə üçün belə yaşamalılı və elə yaşamamalıyam? Sən “Özünü belə formalaşdırmalı və belə bir hədəf seçməlisən” deyirsən. Bu “nə üçün”ləri dünyagörüşü cavablandırır. İdeologiya sənə “Belə olmalısən” deyəndə, bu, varlığın, kainatın strukturunun belə olduğuna, insanın belə bir varlıq olduğuna, cəmiyyətin belə bir mahiyyətinin, həmçinin belə bir qanunlarının olduğuna, insan ruhunun belə bir kimliyə sahib olub belə qanunlara tabe olduğuna, bir sözlə, ələmin belə və ya elə olduğuna görədir. Dünyagörüşü bizi nəyin var olub-olmadığından, kainat, insan və cəmiyyətə hansı qanunların hakim olduğundan, hərəkətlərin hansı səmtə doğru yönəldiyindən, təbiətin necə hərəkət etdiyindən və həmçinin, ümumiyyətlə, varlığın nə olduğundan xəbərdar edir.

Dünyagörüşü haqqında necə düşünməyimizdən asılı olmayaraq, ideologiyamız da dünyagörüşümüzə tabe olacaq. Məsələn, mümkün deyil ki, kimsə kainatın sırf bir materiyadan ibarət olduğunu və insanın xalis maddi bir varlıq olduğunu hesab etdiyi halda, “Əbədi xoşbəxtliyə nail olmaq istəyirsənsə, onda özünü belə formalaşdırmalısən”, – deyə söyləyərək, əbədi dünyadakı həyat haqqında da düşünsün. Halbuki onun fikrincə, “əbədi xoşbəxtlik” adlı heç nə yoxdur. Ona görə də haqlı olaraq deyirlər ki, ideologiya dünyagörüşünün məhsuludur. Dünyagörüşü düşüncənin altqurumu, ideologiya isə üstqurumu hesab olunur. Yəni hər hansı bir düşüncə sistemində dünyagörüşü alt qatı, ideologiya isə üst qatı təmsil edir, belə ki, ideologiya dünyagörüşünün üzərində və onun tələblərinə uyğun olaraq formalaşır. Əgər öz filosoflarımızın ifadəsi

ilə desək, onda belə deməliyə ki, ideologiya əməli fəlsəfə, dünyagörüşü isə nəzəri fəlsəfədir. Nəzəri fəlsəfə əməli fəlsəfənin məhsulu deyil, əksinə, əməli fəlsəfə nəzəri fəlsəfənin məhsuludur.*

* Bu mövzu digər bir mövzu ilə səhv salınmamalıdır. “Elm əməlin məhsuludur, yoxsa əməl elmin məhsulu?” – mövzusu tamamilə başqa bir məsələdir. Nəzəri fəlsəfə elm hesab olunduğu kimi, əməli fəlsəfə də elm hesab olunur. Burada söhbət ondan gedir ki, bu iki elmdən hansı biri o birinin məhsulu hesab olunur? “Elm əməlin məhsuludur, yoxsa əməl elmin məhsulu?” – məsələsini sonradan bilik probleminə dair mövzularda müzakirə edəcəyik. Bunu ona görə qeyd etdim ki, bu iki məsələ bir-biri ilə səhv salınmasın.

Dünyagörüşlərinin fərqli olmasının səbəbi

Bura qədər belə bir nəticə əldə etdik ki, ideologiya dünyagörüşünün məhsuludur. Bu zaman dərhal başqa bir sual yaranır: “Nə üçün dünyagörüşləri fərqli olur?”, “Nə üçün biri materialistcəsinə, o biri isə teistcəsinə düşüür?”, “Biri müəyyən arqumentlər gətirərək filan dünyagörüşünü, o biri isə başqa arqumentlər gətirərək behman dünyagörüşünü nəticə alır?”

Cavab bundan ibarətdir ki, o, kainatı bir cür dərk edir, bu isə başqa cür; onun kainatla bağlı dərk belədir, bunnku isə elə. Həm bunun, həm də onun dərk doğru ola bilməz. Bu ikisindən, ən azı, biri yanlış, digəri isə doğrudur. Elə bu zaman doğru və yanlış bilik problemi irəli gəlir. Deməli, ilk olaraq bilik problemindən başlayıb hansı biliyin doğru olduğunu nəzərdən keçirməliyik. Yəni kainatdan başlayıb onun belə və ya elə olduğunu, ideologiyadan başlayıb filan və ya behman ideologiyanın doğru

olduğunu deməzdən öncə bilikdən başlayıb hansı biliyin doğru, hansı biliyinsə yanlış olduğunu və ümumiyyətlə, doğru və yanlış biliyin nə demək olduğunu nəzərdən keçirməliyik.

Bilik probleminin önəmi və qədimliyi

Müasir dünya məktəb və ideologiya dünyasıdır. Məktəb və ideologiya dünyagörüşünə, dünyagörüşü də öz növbəsində biliyə əsaslanır. Buradan insan bilik probleminin əhəmiyyətinin fərqinə varır. Məsələn, ideologiyası materialist dünyagörüşünə əsaslanan şəxsin dünyagörüşü biliklə əlaqədar xüsusi bir nəzəriyyəyə istinad edir. O biri şəxs isə başqa bir dünyagörüşünə əsaslanaraq fərqli ideologiyaya yiyələnir və bu dünyagörüşü də öz növbəsində biliklə əlaqədar müəyyən bir nəzəriyyəyə istinad edir. Ona görə də biz ideologiyalar, məktəblər və dünyagörüşləri barədə bəhs etməzdən öncə bilik probleminə aydınlıq gətirməliyik.

Qeyd etdiyim kimi, keçmişdə bilik problemi bugünkü qədər önəmli hesab olunmurdu. Lakin bilik problemi olduqca qədim bir problemdir və ömründən iki min ildən çox keçir. İslam fəlsəfəsində “İdrak nəzəriyyəsi” adlı ayrıca bir başlıq yoxdur. Ancaq biliklə bağlı müzakirə olunan bir çox problemlər pərakəndə formada bilik, idrak, ağıl, ağılla qavranılan obyekt, zehni varlıq, nəfs və psixoloji keyfiyyətlər ilə əlaqədar problemlərdən danışılarkən irəli sürülmüşdür. Deməli, insanlar qədimdən bəri az-çox bu məsələnin əhəmiyyətinin fərqinə varmışdılar. Lakin müasir dünya fəlsəfələri daha çox idrak nəzəriyyəsi ətrafında dövr edir.

Biz biliklə əlaqədar bütün problemləri müzakirə etmək istəmirik. Bu heç zəruri də deyil. Ən azı, onun önəmli